

ТАКТИКА ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСЯГАНЬ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ

TACTICS OF INTERROGATION AT INVESTIGATION OF ATTACKS ON CULTURAL VALUES

Томас Ж.Ю.,
помічник депутата
Європейського парламенту (м. Брюссель, Бельгія)

Стаття присвячена організаційним та психологічним аспектам тактики допиту. Автором розглядаються тактичні особливості допиту потерпілого, представників юридичної особи, яка зазнала зазіхань на належні їй культурні цінності, свідків, підозрюваних та обвинувачених. Дослідником детально розкриваються фактори, які впливають на вибір тактичних прийомів допиту, а саме зацікавленість в сприянні розслідуванню, зацікавленість в прихованні злочину, високий інтелектуальний рівень учасників кримінального провадження (мистецтвознавці, науковці, антиквари, колекціонери), службове становище, корупційна складова (у разі легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом) тощо.

Ключові слова: допит, культурні цінності, ознаки предмета посягання, сприйняття, запам'ятовування, відтворення.

Статья посвящена организационным и психологическим аспектам тактики допроса. Автором рассматриваются тактические особенности допроса потерпевшего, представителей юридических лиц, свидетелей, подозреваемых, и обвиняемых. Исследователем тщательно раскрываются факторы, влияющие на выбор тактических приемов допроса, а именно заинтересованность в способствовании расследованию, заинтересованность в сокрытии преступления, высокий интеллектуальный уровень участников уголовного производства (искусствоведы, ученые, антиквари, коллекционеры), должностное положение, коррупционная составляющая (в случае легализации доходов, полученных преступным путем) и др.

Ключевые слова: допрос, культурные ценности, признаки предмета посягательства, восприятие, запоминание, воспроизведение.

The article is connected with the psychological aspects of the tactics of Interrogation. The author examines the tactical features of interrogation of the victim, representatives of a legal entity that has been subjected to encroachments on its cultural values, witnesses, suspects and defendants. The researcher explains in detail the factors that influence the choice of tactical interrogation techniques, namely interest in facilitating investigation, interest in concealing a crime, high intellectual level of participants in criminal proceedings (art historians, scholars, antiquaries, collectors), official position, corruption component (in the case of legalization of incomes, Obtained by criminal means), etc. The author worked out a significant body of research on the psychology of intellectuals as local scientists and foreign.

Key words: interrogation, cultural values, signs of an object of encroachment, perception, memorization, reproduction.

Постановка проблеми. Розслідування посягань на культурні цінності має специфіку, зумовлену необхідністю детального вивчення характерних особливостей цього виду творчості, попиту на арт-ринку, способів маскуванню, контрабанди, оцінки, підробки тощо. Більшість інформації одержується в результаті проведення допиту учасників кримінального провадження. Історії відомий випадок, коли голландський художник Хенрікус Антоніус (Хан) ван Мегерен звинувачувався у продажу в 1943 році рейхсмаршалу Герману Герингу картини «Христос та судді», видаючи її за Вермеєра. За картину була встановлена ціна 1 600 000 гульденів, рекордна сума за твори старих майстрів. В 1945 році американський капітан Гаррі Андерсон виявив це полотно в колекції Геринга. Голландська влада звинуватила Мегерена в продажу національного надбання, за що йому загрожував тривалий тюремний строк. А його показання щодо підробки не сприймалися слідством. 29 травня 1945 року він був заарештований. Після двох тижнів ув'язнення для перевірки свідчень художника на 6 тижнів помістили в спеціальне приміщення, де він під наглядом мав написати підробку.

Результатом стала картина «Молодий Христос проповідує в храмі» («Ісус серед книжників»). За допомогою рентгена виявили, що кракелюри (тріщинки) він створював штучно за допомогою витримці полотна у пічці [1].

Стан опрацювання. Як справедливо зазначають вчені, результативність допиту залежить від сприйняття, запам'ятовування та здатності відтворити побачене [2]. Давньогрецькі мислителі описували процес сприйняття суто фізично. Так, Платон в своєму діалозі «Тимей» стверджував, що з очей людини щільним та рівним потоком тече шляхетний вогонь, який зігріває людське тіло. Між об'єктом та суб'єктом, що спостерігає, встановлюється місток, через який до очей, а через них в душу перемищуються світлові імпульси, які посилає об'єкт. Т.С. Еліот це описав таким чином: «Невидимий потік променів пронизав мої очі, оскільки троянди, які на мене дивились, мали власний погляд – погляд квітів» [4, с. 4].

Метою статті є вивчення організаційних та психологічних аспектів тактики допиту потерпілого, представників юридичної особи, яка зазнала зазі-

хань на належні їй культурні цінності, свідків, підозрюваних та обвинувачених.

Виклад основного матеріалу. Сприйняття предметів людьми відрізняється від процесів, що відбуваються у фотоапараті. Людина для запам'ятовування активно досліджує об'єкт спостереження, тільки за такої умови залишається в пам'яті низка ознак, суттєвих для відображення (словесного, усного, письмового).

Які предмети були викрадені, чи були вони оригіналами, які сюжети на них зображені, які їх розміри? Ці та інші питання з'ясовуються під час допиту учасників кримінального провадження.

Факторами, які негативно впливають на результат допиту є неухвалене спостереження, відсутність фахової підготовки або не зосереджене сприйняття предмета (зокрема, свідками). Вмілий художник декількома рухами пензля може створити уяву квітів Ван Гога, що буде сприйматися саме так. Перцептивне поняття сприйняття полягає в тому, що «відбувається елементарне перенесення досвіду» [5, с. 85], тобто якщо зображення на дощечці на темному тлі, то значить старовинна ікона, букет соняшників – Ван Гог. Під час допиту свідка важко добитися, що ж було зображено (сюжет).

Під час розслідування злочинних посягань на культурні цінності підлягають допиту потерпілі, свідки, підозрювані обвинувачені; загальна кількість допитів та обсяг інформації, що надходить у такий процесуальний спосіб, сягає 60–80 відсотків від усіх матеріалів кримінального провадження. У вчиненні злочинних посягань на культурні цінності досить часто задіяні особи, які мають високий рівень фахової підготовки (художники, мистецтвознавці, антиквари, ювеліри, колекціонери), а також представники кримінального світу, які спеціалізуються на викраденні культурних цінностей, хоча й не мають спеціальної освіти, проте ґрунтовно обізнані щодо потреб арт-ринку та особливостей певного виду предметів мистецтва. Саме ці фактори ускладнюють процес допиту, вимагають від слідчого значної підготовки та виступають критерієм вибору спеціальних тактичних прийомів.

Допиту має передувати суттєва підготовка, що полягає у вивченні наявних матеріалів кримінального провадження (заява потерпілого, протокол огляду місця події, результати інших невідкладних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій); вивченні особистісних характеристик особи, що підлягає допиту, її стосунків з іншими особами у даному провадженні (із заявником, потерпілим, свідками, іншими зацікавленими особами); забезпеченні в необхідних випадках участі в допитах мистецтвознавців, художників, ювелірів, антикварів; ознайомленні з каталогами та іншою науковою мистецтвознавчою літературою; вивченні обставин вчинення крадіжки; оцінюванні доказів, що свідчать про наміри вчинити саме замах на культурні цінності (вартість, попит, замовлення тощо); складанні плану допиту; визначенні черговості допиту учасників кримінального провадження.

Допит потерпілого полягає у з'ясуванні обставин, які стосуються місця, з якого було викрадено культурну цінність (будинок, квартира, кімната, сейф, шафа, стелажі, система охорони, можливість несанкціонованого проникнення); доцільно встановити докази дійсного перебування (наявності) вказаних потерпілим предметів у його домі (паспорт предмета, експертний висновок щодо цінності, документ про право власності, свідчення щодо надання вказаних предметів для участі у виставках, зокрема в іноземних експозиціях); відкритим джерелом для одержання такої інформації можуть бути електронні декларації осіб, які є суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення, в яких мають відобразитися рухомі матеріальні цінності вартістю більше 100 прожиткових мінімумів громадян (160 000 грн., близько 500 євро). В ході допитування необхідно з особливою ретельністю підійти до встановлення переліку викрадених предметів (одиночний чи колекція), того, яку цінність мали ці предмети (художню, історичну, наукову), яку вартісну цінність мали або мають сьогодні з урахуванням попиту на арт-ринку; назви виробу, автора, детального опису (розмір, вага, колір, матеріал), особливих прикмет (вензель автора, кракелюри, пошкодження тощо).

Одним з аспектів є встановлення дійсного власника викраденого предмету – сам заявник чи інша особа, яка передала річ для зберігання, оцінки, експонування на виставці. Вказані обставини мають бути підтверджені документально.

Особистісні дані потерпілого також можуть вказувати на певні обставини, зокрема його віктимна поведінка (перебування в квартирі значної кількості гостей, яким він демонструє наявні цінності, вживання алкоголю, фінансові труднощі, які зумовлювали періодично шукати покупців, надання оголошень через Інтернет, консультування з антикварами тощо).

Залежно від предмета викрадення слідчий має описати в протоколі дані щодо картини (розмір, автор, сюжет), щодо монет (метал, вага, розмір, зображення, рік (історичний період), індивідуальні особливості).

Як свідчить практика, непоодинокими є випадки, коли потерпілі вказують на ознаки, які не відповідають фактичним даним. Зокрема, під час вчинення грабежу з квартири була вилучена одна з картин Айвазовського. Потерпіла вказала на розміри, надала фотографію картини із сімейного альбому (свідоцтво на право власності було відсутнє, експертиза не проводилась). Картина була оголошена в міжнародний розшук через Інтерпол. В червні 2015 року картина була виставлена на аукціон в одному з міжнародних аукціонних будинків. Проте питання ідентифікації виявились досить складними, оскільки суттєві ознаки не співпадали: розмір картини на аукціоні не відповідали даним, зафіксованим у протоколі допиту, а фотографія з сімейного альбому не підтверджувала факту оригінальності картини (це могла бути репродукція, а грабіж – помилка в предметі).

Обов'язково необхідно встановити, чи зможе потерпілий за умови пред'явлення для впізнання вказати на викрадені предмети, за якими ознаками.

Допит підозрюваного полягає у встановленні причетності до замаху на культурні цінності (виявлено та вилучено під час затримання, під час огляду в аеропорту (багажу або особистого огляду); під час спроби збути, здати до ломбарду, антикварного салону тощо). Задля вибору тактики допиту підозрюваного варто встановити вид його діяльності (робота, навчання); хобі, зв'язки, наявність злочинного досвіду, наявність спеціальних знань в галузі мистецтва, історії тощо. Для цього варто перевірити інформацію з бібліотек, картотеки щодо запитуваної літератури підозрюваним, музеїв (відвідування, консультування), інтернет-ресурсів.

У разі вчинення злочину в групі доцільно з'ясувати роль підозрюваного у виборі місця вчинення злочину (з яких каналів було одержано інформацію щодо предмета – випадково, з оголошення, з підслуханої інформації на виставці, за окремим замовленням колекціонера). Як свідчить слідча практика, у разі відсутності конкретного замовлення на предмет культурної цінності злочинці маскують індивідуальні особливості предмета або знищують їх шляхом ліквідації інвентарних номерів (з музейних експонатів), зменшують їх у розмірах (наприклад, вирізають картини з підрамника, розколюють ікони на частини).

Маскування може здійснюватися шляхом накладання на картину іншого зображення з метою контрабанди предмета високої художньої цінності під виглядом примітивного образотворчого мистецтва.

Маскування часто відбувається задля перешкоджання або сповільнення розшуку оригіналу полотна. Так, в Одесі (Україна) з музею було викрадено картину Караваджо «Поцілунок Іуди». Тривалі пошуки вказували на те, що картина вивезена за кордон, що зумовило оголосити її в міжнародний розшук. Правоохоронні органи Німеччини невдовзі повідомили про виявлення частин викраденого полотна. Однак під час проведення мистецтвознавчої експертизи виникли сумніви щодо оригінальності цих фрагментів, на думку спеціалістів, це не була «рука Караваджо». Отже, чи в музеї України була підробка, чи злочинці у такий спосіб загальмували розвиток дій з розшуку, надавши шматки підробленого полотна для огляду, експертизи та дискусій.

Допит свідків ускладнюється тим, що це можуть бути як особи, що володіють спеціальними знаннями, так і особи, що є необізнаними щодо цінності цих предметів. Втім, під час допиту треба встановити, за яких обставин їм стало відомо про наявність у потерпілого культурних цінностей, де вони зберігалися, чи розповідав власник про цінність предмета, джерела його походження, як зберігалися культурні цінності, які плани власника були щодо предмета (продати, вивезти за кордон, знайти іноземного покупця тощо), чи були вони свідками зацікавленості певних осіб цими предметами, чи були вони свідками вилучення.

Опис предмета посягання є найбільш складною частиною допиту. Одержати повну інформацію особа може лише під час ретельного вивчення пред-

мета. Р. Айрнхейм писав, що невидимими пальцями ми торкаємось навколишнього середовища, потім ретельно розглядаємо поверхню предметів, простежуємо їх межі, вивчаємо текстуру. Переважно акцентуємо увагу на основному, залишаючи поза увагою фон [5, с. 346].

Вивчення публікацій в засобах масової інформації щодо культурних цінностей може вказувати на попит, а також на можливість журналістських зв'язків з певним колом арт-представників, які роблять такі інформаційні «опосередковані замовлення» для крадіїв.

Отже, підготовка до допиту є досить марудною справою, що полягає у вивченні значного масиву інформації.

На думку Ф. Ніцше, «не можна вірити художнім натурам», оскільки вони майстерно створюють ілюзію. А оскільки «вихований нервами інтелект злочинців вміє безпомилково оцінювати життєві ситуації», то це мінімізує ефективність звичайних тактичних прийомів допиту.

З урахуванням високого інтелекту (мистецтвознавці, художники, антиквари, колекціонери) важко встановити ознаки неправдивих свідчень, виявити хибність прагнення допомогти слідству. Такі особи створюють ореол морально не здатних на вчинення протиправних дій. Так, в одному з кримінальних проваджень причетним до вчинення крадіжки ікони став юрист підприємства, який знав, що його керівник колекціонує такі культурні цінності. Він як адвокат у свій час захищав інтереси неповнолітнього сина керівника, який підозрювався у вчиненні крадіжки. Згодом, маючи намір збагатитися, спочатку викрав велику суму грошей на підприємстві, переконав керівника у тому, що цей злочин міг вчинити його син, та наполіг на тому, що задля компенсації треба продати ікони колекціонеру з Прибалтики. Під час передачі ікони та грошей власник ікони помітив, що гроші, які передаються, мають маркування тих, що були в касі підприємства. Задля уникнення викриття власник ікони був застрелений. На допиті юрист мав статус свідка, оскільки переконував, що це було самогубство. В подальшому була доведена його причетність до вказаного злочину.

Слідчий має звертати увагу на термінологію, яку використовує особа, чи є вона спеціальною (науковою), чи є сленгом арт-представників, чи свідчить про кримінальний досвід; чи розуміється допитувана особа на цінності викраденого предмета; чи орієнтується в процедурі оцінки, способах вивезення за кордон тощо (дослідження логіко-граматичних структур, соціально-перцептивних та законодавчо-обумовлених дій).

Як зазначав О.Р. Лурія, мовна організація психічних процесів виявляється в складних комплексах їхніх функціональних особливостей та спирається на тип нервової діяльності з появою другої сигнальної системи [7, с. 97]. Одним з ефективних тактичних прийомів є конструкція з підставними культурними цінностями, коли пропонується оцінити цінність предмета або видати його за речовий доказ в іншій

справі, або вказати на виявлення його у одного зі співучасників злочину. Очевидна реакція вкаже на рівень обізнаності та можливу причетність до злочину («ні, цього там не було», «я заборонив це брати, бо маю за правило ікони не викрадати, гріх!»).

Варто уникати недовіри до висловів осіб, які є потерпілими або свідками (мистецтвознавцями, антикварами), що виражають поетично своє відношення до втрати цінностей. Неетичними є зауваження щодо недоречності емоцій під час допиту. Так, однин з колекціонерів, який планував придбати у потерпілого цінність і допитувався як свідок, сказав: «Падає под ударами рока, под гнетом бедствий и несчастий» (рос. мова). У такий спосіб він співчував потерпілому щодо вчиненої крадіжки картини, а також стосовно втрати надії на поповнення власної колекції.

Слідчий має аналізувати метафоричні вислови, оскільки вони є неабияким показником інтелектуального рівня та душевного стану особи, а також джерелом іншої важливої інформації. Так, на одному з допитів, свідок-антиквар обмовився: «Наступна картина буде викрадена у Х., для поповнення колекції. Цікавився покупець саме цією низкою авторських творів. Очевидно, що це буде саме та...».

Отже, слідчий має сприймати найменші прояви характеру, обізнаності, зацікавленості. Кожна деталь додає свій мазок до портрету особи. Найменше коливання голосу, зміна виразу обличчя є не випадковою реакцією. Голос найбільш точно виражає стан нервозності. Якщо особа намагається себе постійно контролювати, говорить досить повільно, це свідчить про те, що вона перебуває у психічній напрузі. За З. Фрейдом, «коли особа говорить хитро-мудро, справедливо виникає запитання, яким чином вона намагається співрозмовника «околпачити»» [8, с. 66–70].

Слідчій практиці відомі випадки посягань на культурні цінності шляхом псування (вандалізм). Так, в 1985 році в зал Рембрандта в Ермітажі разом з екскурсією зайшов чоловік, який з'ясував у працівниці музею, яка картина є найбільш цінною. Після чого він підійшов до картини «Даная» та облив її сірчаною кислотою, а також встигнув двічі порізати картину ножем.

Затриманий на допиті пояснював свій вчинок політичними мотивами. На думку шотландського психіатра Рональда Девіда Ленга, «у параноїка є особливі переслідувачі, вони діють проти нього; існують змова й зрада». В книзі «Розколоне Я: дослідження психічного здоров'я та душевних розладів» вчений зазначає, що такі особи «хочуть бути почутими», головне питання полягає в тому, щоб розібратися в причинах, які змусили їх саме так сприймати світ [9, с. 385]. Психіатрична експертиза визнала чоловіка неосудним на підставі встановленого діагнозу шизофренії.

З урахуванням особливостей учасників кримінального провадження в цій категорії злочинів слідчий має демонструвати високий рівень обізнаності щодо предмета посягання, а також забезпечувати високу культуру слідства, зокрема ведення діалогу [10, с. 463].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, варто дійти висновку, що тактика допиту у кримінальних провадженнях щодо посягань на культурні цінності має особливістю високий інтелект учасників кримінального провадження, що зумовлює потребу детального вивчення матеріалів провадження, залучення спеціалістів для консультацій, врахування рекомендацій психологів щодо активізації процесів баченого, залучення психіатрів для з'ясування станів та мотивів осіб, що здійснюють акти вандалізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Толстова А.В. Работа над фальшивками / А.В. Толстова // Weekend. – 2010. – 6 авг.
2. Коновалова В.Е. Допрос; тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999.
3. Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии / Н.И. Порубов. – М. : БЕК, 1998.
4. Eliot T.S. Four Quartets / T.S. Eliot. – N.Y., 1943. – 250 p.
5. Adrian E.D. The physical background of perception / E.D. Adrian. – Oxford, 1947. – 315 p.
6. Психология ощущений и восприятия / [Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В. Любимов, М.Б. Михалевская, Г.Ю. Любимова]. – М. : АСТ: Астрель, 2009. – 346 с.
7. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека / А.Р. Лурия. – СПб. : Питер, 2008. – 210 с.
8. Мэй Р. Чтение характера. Искусство психологического консультирования / Р. Мэй. – М. : Класс, 1999. – 320 с.
9. Батлер Боутон Т. 50 великих книг по психологии / Т. Батлер Боутон. – М. : ЭКСМО, 2012. – 385 с.
10. Васильев В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильев. – 6-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 463 с.